

УДК 343.34

О.Б. БОДНАР, Верховна Рада України

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕКУ ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З СУМІЖНИМИ ПРАВАМИ

Ключові слова: права людини, безпека, суміжні права

Проблеми прав людини, її свободи та безпеки життя, взаємовідносин особи та держави хвилювали мислителів різних епох. Людське життя, захищене правом, зафіксоване в багатьох міжнародних документах з прав людини.

Оскільки життя – це одне з найважливіших цінностей, право на нього визнається одним із самих важливих прав людини. Реалізація права на життя безперечно пов'язане з правом на безпеку. Постає закономірне питання, в чому схожість і в чому відмінність права на життя і права на безпеку. В багатьох ситуаціях «життя» дуже тісно пов'язане з «безпекою». Право на життя включає в себе й такі аспекти, що, разом із тим, входять у сферу застосування права на безпеку. Хтось вважає, що право на життя, в основному, торкається питань, пов'язаних з життям і смертю, в той же час як право на безпеку в основному відноситься до ситуацій, пов'язаних з можливістю забезпечення безпеки. Отже, якщо право на життя має справу з поняттями скоріш абсолютними, то право на безпеку – з проблемами відносними, пов'язаними з добробутом людини. Хоча ці два права неможливо повністю відокремити одне від одного, право на безпеку і право на життя в певній мірі переплітаються, забезпечуючи схожий захист в схожих ситуаціях.

Визнання безпеки як потреби соціуму вводить її у сферу природних прав. Тому соціально-філософська оцінка безпеки особи як соціального та юридичного поняття є виправданою і необхідною, особливо щодо поняття та змісту права людини на безпеку, що і є метою статті.

Впевненість в особистій безпеці, за висло-

вленням А. Маслоу, дозволяє індивіду відчувати більш високі потреби та інтереси, а також рухатись до зрілості. Загроза безпеки означає відступ назад, до більш фундаментального рівня. Це означає: якщо доводиться вибирати між безпекою і розвитком, то вибір, як правило, робиться на користь безпеки. Інтерес безпеки домінує над інтересом розвитку [1, с.211].

У статті нами використовується термін «особа» для означення суб'єкта конституційного права на безпеку. Поняття «особа» об'єднує всі категорії осіб, які знаходяться на території держави: громадян, іноземних громадян та осіб без громадянства. Це поняття, як відомо, багатоаспектне. Можна говорити про філософську, психологічну, політичну, космологічну й інших концепціях особи. У статті являє інтерес правова концепція особи, в якості якої виступає людина як суб'єкт права і правовідносин. Ми повністю поділяємо точку зору Б.С. Ебзеєва, який вважає, що конституційне право в якості загального правила абстрагується від відмінностей між поняттями людини і особи, бо вони не впливають в принципі на конституційний статус особи, не мають принципового юридичного значення. Особа в праві – будь-яка людина, яка наділена певними правами і виконує обов'язки встановлені державою. В державному праві й конституційній практиці поняття людини і особи використовуються як синонімічні [2, с.96].

Вважаємо за вірну точку зору Б.С. Ебзеєва, який визначає, що особою є будь-яка людина, яка знаходиться під територіальним або особистим верховенством держави та знаходиться в правовідносинах з нею. При цьому для визнання людини особою не має юридичного значення – система її потреб, інтересів, переконань, ідеалів, поглядів [2, с.97].

Таким чином, суб'єктом конституційного права на безпеку є будь-яка людина незалежно від громадянства, віку, статі, національної або будь-якої іншої приналежності, а також стану психічного і фізичного здоров'я, соціально-психологічних якостей. Однак суб'єктами права на безпеку можуть бути визнані не тільки окремі особи, але й їх спільності

(народи, народності, населення України, все людство). Подібний підхід до поняття суб'єкта права на безпеку є доцільним при аналізі міжнародного аспекту даного права, що розглядається в якості права на мир і безпеку.

Підставою для виокремлення права людини на безпеку слугує комплекс об'єктивних передумов. Це нагальна потреба соціальних груп, держави, всього світового співтовариства в даній системі безпеки як для власного збереження і розвитку, так і для збереження життєво важливих об'єктів і цінностей; зростаюча вразливість людей і життєво важливих інтересів в ситуації відсутності такої системи; широке коло надзвичайних небезпек, яким повинен протистояти той чи інший вид безпеки, її політико-правове закріплення, наявність відповідної концепції і стратегії. Якщо військова безпека забезпечує територіальну недоторканість і цілісність, свободу і незалежність держави, економічна – розвиток господарського механізму, екологічна – збереження природи, то особиста безпека слугує захисту людей як найвищої цінності будь-якої держави. Дійсно, економічна, екологічна, військова та інші види безпеки також виконують цю функцію, але дещо опосередковано. Що стосується особистої безпеки, то тут захист життя, здоров'я, прав і свобод людини є головною безпосередньою метою.

Потреба в праві на безпеку є основною і домінуючою, значно більш сильнішою, ніж потреба у незалежності й самореалізації.

У сучасному конституційному праві існує ряд важливих проблем, вирішення яких дозволить чітко визначити характер взаємовідносин індивіда і суспільства, людини і держави, без чого будівництво громадянського суспільства в нашій країні неможливе. Серед них особливо виділяється недосконалість, а точніше, нерозвиненість правового категоріального апарату. Так, в наборі дефініцій конституційного права відсутні окремі поняття, що дозволяють точно передавати закладений законодавцем зміст установчих норм, окремих категорій і інститутів. У результаті уявлення людей про правову регламентацію сус-

пільних відносин, про правовий стан людини, межі дій держави, а також про свободу й обов'язки громадянина є далекими від ідеалу й в індивідуальній свідомості розрізняються за об'ємом і змістом. Зазначене в повній мірі відноситься й до права людини на безпеку.

Формулювання «право людини на безпеку» в сучасній науці з'явилося нещодавно. Право жити в безпеці завжди було елементарним правом людини, необхідною умовою розвитку суспільства, запорукою людського добробуту. Серед прав людини право на безпеку посідає особливе місце. Особливе тому, що саме сьогодні, в час існування всіляких загроз людині, воно обумовлює всі інші права.

В українському конституційному праві сьогодні немає норми-визначення права на безпеку. Це означає, що в подальшому будь-яке обговорення даної категорії можливе лише в рамках професійно-доктринального тлумачення. В той же час невід'ємні права людини в сучасному їх розумінні отримали відносну інституціоналізацію, завдяки якій невід'ємні права людини в міжнародних і внутрішньодержавних конституційних і інших законодавчих актах набули характер загальноновизнаних. Саме це дозволяє правознавцям вважати право на безпеку реально існуючою юридичною категорією, що вимагає конкретизації.

Право на безпеку має складну структуру і зміст, є невід'ємним і невідчужуваним. Невід'ємність і невідчужуваність конституційного права на безпеку являють собою зовнішні і внутрішні грані. Невід'ємність і невідчужуваність характеризують природу конституційного права на безпеку людини, розкривають її подвійність, що проявляється в ідеальному, гармонійному поєднанні його форми і змісту.

Право людини на безпеку є суб'єктивним правом. Воно витікає з діючого в державі об'єктивного права, якому повністю відповідає і без якого не може ні виникнути ні існувати. Конституція України визнає безпеку людини найвищою соціальною цінністю, відповідно, вона визнає за людиною право на неї.

Згідно «теорії інтересу», що виникла в

другій половині XIX століття, типовим представником якої був німецький юрист Ієринг, право на безпеку є юридично захищений інтерес суб'єкта – носія інтересу. Так Г.Ф. Шершеневич вбачав в суб'єктивному праві «свободу дій, можливість здійснювати свій інтерес» [3, с.28].

Традиційно зміст суб'єктивного права (відповідно, нами буде розглядатись право на безпеку) будується з чотирьох елементів, що й складають його структуру, а саме: правоповедінка, право-вимога, право-претензія, право-користування. Так, М.І. Матузов зазначає: «В той же час всі ці елементи можна уявити собі і як одну правову можливість. Єдність вказаних чотирьох можливостей, власне, і складає зміст права і його структуру» [3, с. 35]. Таким чином, зрозуміння змісту права на безпеку як суб'єктивного права неможливо без уточнення змісту кожного з зазначених правомочностей.

Право-поведінку слід розглядати як можливість поводитись активно, здійснювати будь-які дії, що передбачені юридичними нормами, так і не заборонені законом [4, с.185]. Застосовуючи до права на безпеку, це буде будь-яка діяльність громадянина, спрямована на забезпечення свого власного біологічного існування. Даний аспект юриспруденція забезпечує через закріплення інших активних правомочностей (такі, що закріплюються як самостійні суб'єктивні права) або через введення галузевих інститутів.

Правова поведінка – це поведінка, що відповідає розпорядженням юридичних норм. При цьому мається на увазі звичайна правова поведінка, яка спостерігається в повсякденному службовому і побутовому житті. Подібна поведінка, по-перше, сприяє запобіганню конфлікту з державою, тобто усунення загрози притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності, що могла би наступити у випадку вчинення громадянином правопорушення (злочину). По-друге, правомірна поведінка не провокує конфліктів з іншими особами, схильними до здійснення негативних вчинків. Природно, що такий

конфлікт (наприклад, бійка) може загрожувати безпеці самого громадянина, його здоров'ю і життю.

Право-вимога складається з можливості вимагати здійснення певних дій від зобов'язаного суб'єкта. Іншими словами, це – обтяжування другої сторони, по відношенню до якої направлені дії уповноваженої особи, зобов'язанням по здійсненню (або утриманню від яких-небудь дій) будь-яких дій (вимога не спричиняти шкоди життю і здоров'ю іншої особи). Як відзначається в теорії права, «можливість вимагати виступає тут як дещо дургорядне, як підтримка здійснення власних прав і свобод» [5, с.377].

Право-претензія – це «можливість звернутись за захистом свого порушеного права в правоохоронні органи, тобто привести в дію охоронний механізм держави» [4, с.131]. Суть полягає в тому, що юридична дія громадянина слугує підставою для обов'язкового виконання певних правовідносин, однієї із сторін яких буде уповноважений державний орган. В цьому випадку на державу покладається обов'язок по створенню такого правового поля, в межах якого повинні забезпечуватись основні права і свободи людини і громадянина. Саме даний елемент дозволяє говорити про ступень гарантованості певних прав.

Право на безпеку передбачає собою захист від протиправних посягань з боку інших. Безпека людини як система – це фізична, психологічна, моральна, соціальна, матеріальна, кримінологічна, майнова та інші її види. Це означає, що методологічно має йтися про поєднання різних, але взаємопов'язаних елементів, комплекс заходів, спрямованих на зміцнення захисного механізму, надійних гарантій захисту людини від тих чи інших небезпек.

Тут захист розглядається не в якості цілеспрямованих заходів протидії чи нейтралізації негативних наслідків актів неправомірної поведінки, а скоріше як одна з обов'язкових умов реалізації права-претензії.

Теорія права не випадково відносить захист до правомочностей, що витікають із суб'єктивного права. Разом із правом вимага-

ти від оточуючих виконання своїх юридичних обов'язків право-претензія дозволяє уповноваженій особі привести в дію апарат примусу проти тих, хто порушує його право. Можливість виразити свої вимоги в потенційних претензіях створює особливий режим захищеності будь-якого права людини. Цей режим являє собою правову оболонку суб'єктивного права, яка дозволяє йому гармонійно вливатися в систему інших правових категорій, що забезпечують гарантію його реалізації в будь-якій ситуації. Саме він надає праву на безпеку перманентний характер. При цьому досить чітко розкриваються функціональний аспект і позитивна роль вказаного права, що дозволяє сприймати його в образі ідеально сформованого механізму регулювання суспільних відносин, що визначає місце людини в соціальному житті.

Поряд із проголошеними суб'єктивними правами – на життя, свободу і особисту недоторканість, свободу думки і слова Конституція України закріпила за кожним громадянином право на державний захист встановлених прав і свобод. Стаття 22 Конституції України вказує: «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані». Стаття 55 підкреслює, що: «Кожен має право будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [6]. По духу і змісту наведених статей кожному гарантується особиста безпека, і для цього він може використовувати всі законні засоби, в тому числі звертатись за допомогою до державних органів.

Видатні філософи й правознавці Т. Гоббс, В.Г. Гегель, В. Гумбольдт, Р. Моль, І.А. Ільїн підкреслювали в своїх роботах священний обов'язок держави забезпечувати особисту безпеку кожного громадянина (підданого). І.А. Ільїн писав: «Ніхто не може бути виключеним з державної системи захисту, турботи і сприяння» [7, с.247]. А цей захист й сприяння оснований на зверненні громадянина в державні органи з проханням забезпечити його власну безпеку. В статті 1 Закону України «Про звернення громадян» говориться: «Громадяни

України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення» [8].

Право-користування соціальним благом багатьма вченими-юристами розглядається як основа (базис) вище названих можливостей. Так можна зустріти думку, що саме суб'єктивне право передбачає «можливість користування певним соціальним благом: повноваження здійснювати певні дії і вимагати відповідних дій від інших осіб, свободи поведінки в межах, встановлених нормою права» [9, с.236]. Виходячи з такого змісту, право-користування відображає соціальне призначення права на безпеку.

Право на безпеку означає можливість користування соціальним благом. Володіти цим правом – значить, перш за все, користуватись благом. В іншому випадку воно не має ніякого сенсу, бо право – не юридична абстракція, що має цінність сама по собі.

Надання права на безпеку є не тільки способом регулювання взаємовідносин між людьми, способом визначення виду і міри їх поведінки. Це є також юридичним способом задоволення потреб громадян, забезпечення їх інтересів. «Координація людської поведінки в зв'язку з володінням і використанням того чи іншого блага – ось дві сторони, дві функції і дві взаємопов'язані задачі суб'єктивного права» [3, с.42].

Право на безпеку є сукупністю закріплених в конституційно-правових нормах юридичних можливостей індивіда. Суть цих можливостей нами сприймаються в суворо визначеному значенні: це обставини, що виступають в якості засобів і умов здійснення (забезпечують процес реалізації) будь-чого. В

них включені не тільки суб'єктивні права як соціально-правові претензії, але й елементи, що забезпечують реалізацію останніх, – юридичні обов'язки, юридична відповідальність, юридичні гарантії, юридичні процедури. Без них в певних ситуаціях суб'єктивне право так і залишиться тільки правом, здійснення якого поставлено під питання. Характерна якість можливостей – їх суттєва схожість з природними правами. В позитивному змісті вони мають достатню і визначену в життєвій практиці підставу, що передбачає потенційну реальність їх здійснення.

Реалізація юридичних можливостей нерозривно пов'язана з індивідуальним волевиявленням, мотивацією якого виступає прагнення людини задовольнити існуючу потребу за допомогою будь-яких допустимих суспільством засобів, в тому числі правових.

В цілому право на безпеку передбачає собою передбачену конституційними нормами сукупність юридичних можливостей індивіда, пов'язане з реалізацією його волі і особистим захистом від посягань з боку інших.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, ми пропонуємо визначити право людини на безпеку в вузькому розумінні, як закріплену в законі систему прав (обов'язків), передбачену конституційно-правовими нормами сукупність юридичних можливостей, пов'язані з реалізацією його волі і захистом особисто себе та своїх близьких, життєво важливих (життя і здоров'я людини), законних і приватних інтересів людини, прав і свобод, її ідеалів, цінностей від протиправних посягань, загроз шкідливих впливів (фізичного, духовного, майнового, інформаційного, соціального, економічного, політичного, екологічного, військового тощо), небезпек і загроз будь-якого роду з боку інших.

На наш погляд, в широкому розумінні право людини на безпеку – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини.

Якщо безпека є об'єктом загроз, то втрача-

ється сенс в будь-якому праві особи, навіть в праві на життя, оскільки вона (безпека) буде в свою чергу становити загрозу життю. Абсолютний характер безпеки людини як цінності передбачає найвищу значимість права на безпеку в системі всіх прав. Поняття безпеки людини включає також і безпеку честі та гідності, місця проживання, недоторканності житла, таємниці особистого життя, невтручання в особисте і сімейне життя, свободи думки і слова, світогляду, об'єднань, підприємницької діяльності, безпеку майна тощо.

Як право на життя визначає використання людиною інших прав, так право на безпеку в кінцевому підсумку є доцільністю всіх зусиль держави, суспільства, людини, - спрямовані на досягнення матеріального і духовного прогресу. Таким чином, воно слугує фундаментом, на якому має будуватись суспільний порядок. Ставлення ж держави й уряду до цього права людини слугує найвищим і остаточним критерієм їх гуманних намірів.

Право людини на безпеку – це найперше найважливіше право людини, бо від нього залежать всі інші права. Про це свідчить весь досвід людства, накопичений протягом історії. Це право по своїй суті становить основу всіх прав. Володіння ним є передумовою здійснення інших прав людини й громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – К. : Реал-бук, Ваклер, 1997. – 300 с.
2. Эбзеев Б. С. Конституция. Демократия. Права человека / Б. С. Эбзеев. – М., Черкесск, 1992. – 117 с.
3. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов, 1972. – 100 с.
4. Общая теория государства и права / под ред. В. В. Лазарева. – М., 1996. – 185 с.
5. Нерсесянц В. С. Проблемы общей теории права и государства / В. С. Нерсесянц. – М. : Арсин, 2000. – 337 с.
6. Конституція України. – К. : Парламент-

ське вид-во, 2006. – 160 с.

7. Ильин И. А. Путь к очевидности / И. А. Ильин. – М., 1993. – 247 с.

8. Кистяковский О. А. Государство и личность. Русская философия собственности XVIII–XX век / О. А. Кистяковский. – СПб.,

1993. – 256 с.

9. Общая теория государства и права : академический курс в 2-х томах / под ред. проф. М. Н. Марченко. – М. : Изд-во «Зерцало», 1998. – 656 с.

Боднар О. Б. Поняття та зміст права людини на безпеку та його співвідношення з суміжними правами / О. Б. Боднар // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 88–93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bobzcp.pdf>

Розглянуто об'єктивні передумови виокремлення права людини на безпеку, запропоновано визначати право людини на безпеку в вузькому та широкому розумінні.

Боднар О.Б. Понятие и содержание права человека на безопасность и его соотношение с сопредельными правами

Рассмотрены объективные предпосылки выделения права человека на безопасность, предложено определять право человека на безопасность в узком и широком понимании.

Bodnar O.B. Concept and the Human Rights Maintenance on Safety and Its Parity with the Adjacent Rights

Objective preconditions of allocation of human rights on safety are considered, it is offered to define human rights on safety in narrow and wide understanding.

Форум права Форум